

dekens geruild (had) voor eten' en overwoog, een costume van haar man te gaan ruilen, 'al krijg ik er maar een half brood voor!'

In deel 7 van ons werk hebben wij in hoofdstuk 1: 'Verarmend Nederland', in de paragraaf 'De zwarte markt', onderscheid gemaakt tussen de zwarte groothandel en de zwarte kleinhandel; in de groothandel werden hele partijen door de ene handelaar aan de andere verkocht – die kettinghandel was er een belangrijke manifestatie van. De echte zwart-handelaren waren bij uitstek in die zwarte groothandel actief en dat zullen zij ook wel (nadere gegevens ontbreken) tijdens de hongerwinter zijn geweest. Wie in november '44, toen het duidelijk was dat de bevrijding van Nederland benoorden de grote rivieren nog geruime tijd op zich zou laten wachten, een partij suiker of sigaretten of doosjes lucifers in handen had, kon zonder moeite een collega vinden die haar tegen een veel hoger bedrag overnam (de echte zwarthandelaren hadden hun geld natuurlijk niet bij een bank of giro-instelling gedeponeerd), zulks in de verwachting dat de prijzen verder zouden gaan stijgen. Wat wij 'zwarte kleinhandel' hebben genoemd, werd bedreven door boeren, tuinders en detaillisten die hun producten of achtergehouden artikelen buiten de distributie om tegen hogere dan de vastgestelde prijzen verkochten. Tot aan het begin van de hongerwinter werden door die boeren, tuinders en detaillisten in de regel geen exorbitant hoge prijzen gevraagd – hadden zij dat wèl gedaan, dan hadden zij er geen kopers voor gevonden. In het oosten, noorden en zuiden des lands vroegen veel boeren zelfs nauwelijks meer dan wat officieel was toegestaan en dat uit de grote steden in het westen van '42 af telkenmale grote groepen vrouwen naar nabije tuinders liepen of fietsten, kan niet anders betekenen dan dat die tuinders voor hun groente minder vroegen dan de groentehandelaren in de steden.

Wat wij nu allereerst willen onderstrepen is dat de factoren die van een vroeg stadium van de bezetting af de zwarte markt hadden bevorderd, in de hongerwinter in het westen des lands met speciale kracht werkten. Op de agrarische sector hadden de Duitsers paarden, koeien, karren en andere landbouwwerktuigen in beslag genomen, anders gezegd: boeren en tuinders hadden opnieuw een deel van hun reëel bedrijfskapitaal zien verdwijnen in ruil voor vorderingsbewijzen van twijfelachtige waarde (*als die waren uitgereikt!*). Detaillisten hadden minder ter verkoop aan te bieden dan ooit tevoren en het controle- en repressie-apparaat van de overheid liet in toenemende mate verstek gaan: de politie was numeriek zwakker en minder mobiel geworden. Politie en prijscontroleurs hadden in '41 meer dan 28 000 prijsovertredingen vastgesteld, in '42 meer dan 93 000 en in '43 ca. 119 000 – voor '44 en de resterende maanden van de